

RAPOR 2023

COVID-19'UN TÜRKİYE'DE DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNE ETKİSİ

Rapor 2023

Covid-19'un Türkiye'de Din veya İnanç Özgürlüğüne Etkisi

Covid-19'un Türkiye'de Din veya İnanç Özgürlüğüne Etkisi İzleme Raporu

Norveç Helsinki Komitesi, İnanç Özgürlüğü Girişimi

Yazar: Dr. Mine Yıldırım

Proje ekibi: Dr. Mine Yıldırım, Funda Tekin

Yayına hazırlayan: Funda Tekin

Çeviri: Defne Orhun

Tasarım: Çağrı Karadağ

Kapak fotoğrafı: AA, Halil İbrahim Sincar

Yayın tarihi: Şubat 2023

Elinizdeki raporun ortaya çıkışında, birçok kişinin emeği ve desteği bulunuyor. Rapora katkı sunan herkese içtenlikle teşekkür ederiz.

Norveç Helsinki Komitesi (NHC), merkezi Oslo'da bulunan ve insan haklarının uygulamada korunmasını sağlamak amacıyla 1977 yılından beri uluslararası çalışmalarına devam eden bir sivil toplum kuruluşu. Bu amaçla izleme ve raporlama, insan hakları eğitim faaliyetleri yürütüyor ve sivil toplum ile demokratik yapıları destekliyor. NHC'nin çalışmaları Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kapsamında kabul edilmiş insan hakları belgelerini temel alıyor.

İnanç Özgürlüğü Girişimi, 2011 yılından beri Türkiye'de herkes için düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün korunması için çalışmalar yürütüyor. Bu bağlamda projenin temel etkinlikleri arasında konuyla ilgili izleme, belgeleme, raporlama, çözüm önerilerinin geliştirilmesi ve savunuculuk yer alıyor. Proje Norveç Büyükelçiliği tarafından destekleniyor.

Dr. Mine Yıldırım, aktivist araştırmacı ve İnanç Özgürlüğü Girişimi projesinin kurucusu ve koordinatörü. Finlandiya, AAbO Akademi İnsan Hakları Enstitüsü'nden doktora derecesini aldı. "Din veya İnanç Özgürlüğünün Kolektif Boyutu – Uluslararası Hukuk ve Türkiye Üzerine bir Vaka Çalışması" başlıklı kitabı 2017'de Routledge tarafından yayımlandı. Kitabın Türkçe çevirisi İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanacak. İngiltere'de Leicester Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İnsan Hakları ve Medeni Özgürlükler alanında lisansüstü ve Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini tamamladı. Ulusal ve uluslararası projelerde araştırmacı olarak yer aldı. 2021'de, "Batı Balkanlar'da Din veya İnanç Özgürlüğünün Korunmasının Güçlendirilmesi: Parlamenterler İçin Bir Yol Haritası" raporunu kaleme aldı. 2016 yılında din veya inanç özgürlüğü alanındaki çalışmalarıyla Stefanus Prize ödülünü paylaştı. 2019-2022 yılları arasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu'nun Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanlar Kurulu üyesi olarak görev aldı. Ayrıca, din veya inanç özgürlüğü alanında çok sayıda yayını bulunuyor.

www.inancozgurlugugirisimi.org

inancozgurlugu.info@gmail.com

Twitter: /inancozgurlugu

Instagram: /inancozgurlugugirisimi

Facebook: /inancozgurlugugirisimi

Youtube: /@inancozgurlugu

İçindekiler

1. Giriş	5
2. Covid-19 salgınının etkisiyle mücadele amaçlı tedbirler	7
2.1 Sokağa çıkma yasakları ve ibadet yerlerine erişim.....	9
2.2 Sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü kolektif faaliyetlerin kısıtlanması	13
2.3 Artan eşitsizlikler	14
2.4 Toplumsal cinsiyete göre farklılaşan etkiler	14
2.5 Dayanışma ve yeni öğrenme deneyimleri	15
3. Sonuç tespitleri ve tavsiyeler	16

Kaynak: Fabian Strauch/dpa

Salgın günlerinde Ramazan. Covid-19 salgını sırasında dünyada ve Türkiye'de birçok dini ritüel çevrimiçi ortama taşındı.

1. Giriş

Devletlerin Covid-19 salgınının etkileri karşısında getirdiği kısıtlamalar tüm dünyada insan hakları açısından önemli sorunlar yarattı. Kamu sağlığının korunmasına yönelik önlemler, din veya inanç özgürlüğü de dahil olmak üzere birçok insan hakkına yönelik sınırlama gerekçesi olarak değerlendirilmek durumunda kaldı. Bu bağlamda, sokağa çıkma yasakları, geçici süreli kapanmalar ve ibadet yerlerine girişi sınırlandıran önlemler din veya inanç özgürlüğüne yönelik kısıtlamalara yol açan kritik tedbirlere örnek olarak verilebilir.

Covid-19'un Türkiye'de Din veya İnanç Özgürlüğüne Etkisi başlıklı bu rapor, söz konusu kısıtlamaların niteliğine ve Türkiye'de din veya inanç özgürlüğü üzerindeki etkisine dair kısa bir inceleme sunuyor. Rapor,

- kısıtlamaların niteliğini,
- sokağa çıkma yasaklarını,
- ibadet yerlerinin kapatılması gibi tedbirleri,
- toplantılara katılıma dair sınırlamaları,
- bu sınırlamaların, ibadethanelere erişim, cenazeler, sivil toplum kuruluşlarının dinî amaçlar taşıyan faaliyetleri de dahil olmak üzere toplu halde yapılan etkinlikleri üzerindeki etkilerini,
- eşitsizliklerdeki artışı,
- kısıtlamaların toplumsal cinsiyet açısından ve din veya inanç toplulukları içerisindeki dayanışmaya ve toplulukların edindiği yeni deneyimlere etkisini ele alıyor.

Rapor, özellikle yaşla ilişkili farklılaşan tedbirlerin din veya inanç topluluklarını da farklı şekillerde etkilediğini ortaya koyuyor. Devlet bütçesinden aktarılan kaynakların başka din veya inanç topluluklarına değil, yalnızca camiler ve cami cemaatlerine tahsis edilmesinin

yol açtığı derin sistemsel eşitsizlikler salgın sırasında daha da görünür oldu. Kadınlar ve genç kızlar evde kalmak zorunda kalınca, başka hakların yanı sıra din veya inançlarını uygulamak açısından ev dışında buldukları özgürlüklerini de bir ölçüde kaybetti.

Raporda ayrıca iyi uygulama örneklerine de işaret ediliyor ve kamu yetkililerine somut tavsiyelerde bulunuluyor. Örneğin:

- Kamu yetkilileri, din veya inancın açıklanması ve örgütlenme özgürlüklerine sınırlama getirirken, bu sınırlamaların kanunla öngörülmesini, demokratik bir toplumda meşru bir amaç olarak kamu sağlığını korumak için gerekli olmasını, orantılı olmasını, ayrımcılık içermemesini ve toplumsal cinsiyet konusuna hassasiyet gösterilmesini sağlamalı.
- Kamu yetkilileri, farklılaşan kısıtlama ve muafiyetler getirirken, tüm din veya inanç topluluklarına ilişkin uygulamaların toplumsal cinsiyet ve yaş konusunda hassasiyet gösterilerek değerlendirilmesini sağlamalı.
- Sınırlamaların azınlıktaki din veya inanç topluluklarına etkisi de göz önünde bulundurulmalı.
- Tedbirler tüm din veya inanç toplulukları ile geniş bir danışma süreci yürüttükten sonra, toplumsal cinsiyet konusunda hassasiyet gösterilerek alınmalı.
- Kamu yetkilileri, halihazırda kamu mali kaynaklarını ve imkânlarını yalnızca Sünni Müslümanlara yönelik dinî hizmetler için sağlayan sistemde reforma giderek eşitsizliklerle mücadele amaçlı adımlar atmalı.

Bu rapor, Mart 2020'den Haziran 2021'e kadar olan dönemde pandemiyle mücadele için alınan ve din veya inanç özgürlüğü üzerinde etkili olan hukuki ve idari tedbirleri inceleyen ve din veya inanç topluluklarının salgın ve bununla bağlantılı olarak devletin aldığı tedbirler karşısında yaşadıkları tecrübeleri anlayabilmek için, çeşitli din veya inanç topluluklarına ve sivil toplum kuruluşlarına mensup 15 kişi ile çevrimiçi toplantılar ve e-posta yazışmalarıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yaptık. Söz konusu topluluklar arasında, bunlarla sınırlı olmamak üzere, Aleviler, çeşitli Hristiyan mezhepleri ve Yahudi cemaati yer alıyordu. Salgınla mücadele amacıyla alınan tedbirlerin kadınların din veya inanç özgürlüğü üzerindeki etkisinin saptanması amacıyla, çeşitli din veya inanç topluluklarına mensup kadınlarla da görüşmeler yapıldı.

Antakya Azizler Petrus ve Pavlus Rum Ortodoks Kilisesi'nde 2021 yılı Vaftiz Bayramı ayini Covid-19 tedbirleri nedeniyle cemaatsiz olarak yapıldı.

2. Covid-19 salgınının etkisiyle mücadele amaçlı tedbirler

Covid-19 salgını karşısında devletlerin aldığı önlemler tüm dünyada din veya inanç özgürlüğü açısından ağır sonuçlara yol açan engeller yarattı. İbadet yerleri kapatıldı ve toplu ibadet uzun süre kısıtlandı.¹ Daha hassas konumdaki bazı din veya inanç toplulukları, salgın nedeniyle “etnik ve dinî azınlıkları günah keçisi ilan edip yaftalayan ‘nefret söylemlerine’ ve bunlarla bağlantılı yanlış veya eksik bilgilendirmelere” maruz kaldı.² Birkaç yerde cenaze törenlerine katı sınırlamalar getirildi; Sri Lanka'da Müslüman cenazelerinin zorla yakılması buna örnek oluşturuyor.³ Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kendi görev bölgesinde, bazı devletlerin salgınla mücadele amacıyla çok yüksek seviyede kısıtlamalar getirdiğini aktardı.⁴ Bazı devletler, kamusal ibadet yerlerinde bireysel olarak ibadet edilmesini ve halka açık dinî toplantıları fiilen yasaklamıştı. Bazı devletler,⁵ kamusal dinî toplantıları yasaklayıp ibadet yerlerinde bireysel ibadete izin vererek kısıtlayıcı önlemler alırken; bazıları,⁶ belirli bir azami katılımcı sayısını aşmadığı sürece toplanmaya izin veren ılımlı bir yaklaşım benimsemişti. Kimi devletler ise,⁷ fiziksel mesafe veya başka bir sınırlama olmaksızın kamusal dinî tören ve kutlamalara izin vererek daha düşük seviyede kısıtlamalara gitmişti.

Salgının erken dönemlerinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Covid-19 bağlamında “inanç kuruluşlarına” yönelik bir kılavuz hazırlayarak, gruplar halinde geniş toplantılar düzenlemekten kaçınmalarını ve mümkün olduğunca “dinî törenleri ve diğer inanç faaliyetleri-

1 BBC, *Covid in Scotland: Places of worship can open now after court win*, 24 Mart 2021.

2 Just Security, *BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü ile söyleşi: Covid-19 ve İnanç Özgürlüğü*, 18 Haziran 2020.

3 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Özel Prosedürler Açıklaması, *Sri Lanka: COVID-19'dan ölenlerin naaşlarının yakılması zorunluluğu sürdürülemez*, 25 Ocak 2021.

4 AGİT/DKIHB, *AGİT İnsani Boyut Taahhütleri ve Covid-19 Salgınıyla Mücadelede Devlet Tedbirleri*, 2020.

5 A.g.k., örneğin Almanya, Birleşik Krallık, Danimarka, Kıbrıs, Romanya, Tacikistan ve Türkiye.

6 Yukarıdaki dn. 4, AGİT/ODIHR, örneğin Çekya, Hollanda, İsveç ve Polonya.

7 Örneğin Bulgaristan, İspanya, Macaristan ve Türkmenistan.

ni sanal ortamda” yürütmelerini tavsiye etti.⁸ İnsanların ibadet veya toplu halde yapılan başka dinî faaliyetler için bir araya geldiği yerlerde ise fiziksel mesafeye özen gösterilmesi tavsiye edildi. DSÖ ayrıca, cemaatin ibadet amacıyla temas etmeye alışkın olduğu nesnelere dokunup öpmek gibi ritüellerin yanı sıra, (geniş topluluklar halinde ve/veya sosyal mesafe kurallarına uyulmadan) şükran/komünyon ayini, vaftiz, abdest, düğün ve cenaze gibi tören ve uygulamalara ara verilmesi çağrısı yaptı.⁹

Türkiye’de kamu yetkilileri Covid-19 salgınına kontrol altına almak amacıyla Mart 2020’de tedbirler almaya başladı. Seyahat özgürlüğüne yönelik sınırlamalar, okulların kapatılması ve okul ve üniversitelerde uzaktan eğitime geçilmesi, kurumların açık olduğu saatlerin kısıtlanması, cezaevi ve gözaltı merkezlerine ziyaretin durdurulması, ibadet yerlerinin kapatılması ve katı şekilde uygulanan sokağa çıkma yasakları başta olmak üzere, bu tedbirlerin insan hakları üzerinde ciddi etkileri oldu. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na göre, anayasa tarafından korunan temel hak ve hürriyetler ancak kanunla veya kanunda belirtilen açık yetki dahilinde sınırlandırılabilir. Türkiye’de salgın döneminde olağanüstü hal ilan edilmedi.¹⁰ Onun yerine, cumhurbaşkanlığı ve bakanlık genelgeleri gibi yürütme tedbirlerinin yanı sıra Umumi Hıfzıssıhha Kanunu¹¹ ve İl İdaresi Kanunu’na¹² dayanarak il hıfzıssıhha kurulları ve il pandemi kurullarının aldığı kararlar uygulandı. Bu nedenle, hükümetin doğrudan ve dolaylı olarak halihazırda var olan kanunlara dayanarak aldığı tedbirler, Anayasa kapsamındaki temel hak ve özgürlüklere yönelik geniş kapsamlı kısıtlamaların hukuki dayanağına ilişkin soru işaretleri uyandırdı.

Türkiye’de salgınla mücadele için yasal olarak ve uygulama açısından alınan farklı tedbirler insan haklarının çeşitli şekillerde kısıtlanmasına yol açtı.¹³ Yaşa göre farklılaşan bu düzenlemeler 65 yaş üstündeki ve 20 yaş altındaki kişilerin seyahat özgürlüğünü kısıtladı.¹⁴ Bu tedbirlerin uygulanmasında da farklılıklara gidildi; örneğin bazı kamusal toplantılar engellenip açık alanlara yasaklar getirilirken, bazılarında böyle bir engel konulmadı.

Dinî etkinliklerde insanlar genellikle topluluk halinde bir araya gelir. Kamusal toplantılar Covid-19 gibi viral enfeksiyonların yayılmasına elverişli bir ortam yarattığı için, salgınla ilgili getirilen önleyici tedbirler toplu halde düzenlenen dinî etkinliklere de uygulandı. Bu da Türkiye’de kişi ve toplulukların din veya inançlarını açıklama olanaklarını etkiledi.

Covid-19 salgınıyla ilgili alınan tedbirler aşağıda sayılan uygulamaları ve dolayısıyla din veya inanç topluluklarını çeşitli şekillerde etkiledi:

- ibadet yerlerine erişim,
- din veya inancı ibadet yoluyla açıklama hakkı,
- dinî bayram ve tatillerin kutlanması ve gereklerinin yerine getirilmesi,
- *bar mitzvah* töreni de dahil olmak üzere hayatın belirli aşamalarıyla bağlantılı tören ve cenazelere katılım,
- ibadet amacıyla evlerde bir araya gelinmesi,
- cemaat faaliyetlerinin düzenlenmesi ve,
- din veya inanç öğretimi.

8 Dünya Sağlık Örgütü, COVID-19 bağlamında dinî liderler ve inanç toplulukları için pratik husus ve öneriler, Geçici Kılavuz, 7 Nisan 2020.

9 A.g.k.

10 Anayasa’nın 119. maddesinde öngörüldüğü üzere.

11 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 24 Nisan 1930, 1489 sayılı ve 6 Mayıs 1930 tarihli Resmî Gazete’de yayımlandı.

12 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 10 Haziran 1949, 7236 sayılı ve 18 Haziran 1949 tarihli Resmî Gazete’de yayımlandı.

13 Çalı, B. ve Turkut, E., Year one: Reflections on Turkey’s legal responses to the COVID-19 Pandemic, Verfassungs Blog, 16 Mart 2021.

14 A.g.k.

Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla devlet bütçesinden ayrılan kaynaklarla finanse edilen dinî hizmetlerden yararlanan topluluklar ile diğer topluluklar arasındaki bariz eşitsizlik bu dönemde daha da çarpıcı bir hal aldı. Zira ibadet yerlerine erişim ve toplu faaliyetlere getirilen kısıtlamalar nedeniyle başış toplanması mümkün olmadı. Bunun sonucu olarak da din veya inanç toplulukları, başka unsurların yanı sıra, kira ve maaş gibi masrafları karşılayan önemli bir gelir kaynağından mahrum kaldı.

Yetkililerin kapanma konusunda tutumları bir kere daha gayrimüslimlerin unutulduğunu düşündürdü bize. Sanki bu vatandaşlar yokmuş gibi davranıldı. Camilere verilen rehberliği dikkate almamız gerektiği ve kiliseler için herhangi bir kılavuz sunulmadı. Sıklıkla Pazar gününe konan sokağa çıkma yasakları nedeniyle Hristiyanlar kiliselerde bir araya gelemedi. Pazar günleri Hristiyanlar için bir istisna olsaydı iyi olurdu. Camilerde cuma namazları yapılabilsin diye önlem aldılar ama diğerlerini düşünmediler. – Kayra Akpınar, Pera Diriliş Kilisesi din görevlisi (Pera Diriliş Kilisesi, İstanbul)

2.1 Sokağa çıkma yasakları ve ibadet yerlerine erişim

Salgının başından itibaren sokağa çıkma yasağı uygulandı. Bu yasak farklı din veya inanç topluluklarına ait ibadethanelere erişim açısından farklı etkiler yarattı.

16 Mart 2020'de İçişleri Bakanlığı, Covid-19 salgınının yayılmasını engellemek amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığının aldığı tedbirler doğrultusunda 81 ilin valiliklerine bir genelge göndererek, salgın kontrol altına alınıncaya dek ülke genelindeki bütün cami ve mes-citlerde cemaatle vakit namazlarının ve Cuma namazlarının kılınmasına ara verildiğini duyurdu.¹⁵

Camilerin kapalı olduğu dönemde, başka ibadet yerlerinde ibadet eden cemaatler de bu mekanları kapattı. Bu cemaatlerden bazıları toplu ibadet için sanal ortamda veya karma yöntemlerle bir araya gelmeye başladı. Örneğin Yeniköy Tiferet İsrail Sinagogu her sabah *Şabrit tefila* duası için sanal olarak toplanıp, akşamları ise *Minha* ve *Arvit* dualarını Zom'dan canlı yayınladı.¹⁶ Rum Ortodoks Patrikhanesi de 2020 yılında *Doğuşa Hazırlık* ve Noel sırasında sanal ayinler düzenledi. 2021 yılının Paskalya Bayramı'nda ise "yeni normal" düzende sınırlı bir katılımıyla yüz yüze ayin düzenlendi.¹⁷ Vaftiz ve diğer özel törenler küçük bir grubun katılımıyla yapıp, internetteki uygulamalar aracılığıyla canlı yayımlandı.

Latin Katolik Kilisesi gibi, komünion ayininin -bir dinî tören olarak ekmek ve şarap tüketilmesi- olmazsa olmaz bir ibadet biçimi sayıldığı cemaatler için sanal olarak toplanmak elverişli bir yöntem değildi.¹⁸ Bu nedenle yeniden yüz yüze toplanmak mümkün hale geldiğinde komünion maşa kullanılarak dağıtıldı ve fiziksel mesafeye özen gösterildi.¹⁹ Aralık 2020'de İstanbul'daki Süryani Kadim Kilisesi din görevlilerinin kiliseye giderek Pazar ayini düzenlemesine ve bu ayini sosyal medya hesaplarından canlı yayınlamasına izin verildiği bildirildi.²⁰

Protestan kiliselerindeki uygulamalar ise çeşitlilik gösterdi; bir kısmı kilisedeki Pazar ibadetlerini hafta içi akşam saatlerine aldı, bir kısmı ise sadece sanal olarak toplandı.²¹ Görüşme yaptığımız kişilerin bir kısmının da dile getirdiği üzere, çevrimiçi toplantıların sadece

¹⁵ İçişleri Bakanlığı, Koronavirüs Tedbirleri Konulu Ek Genelge, 16 Mart 2020.

¹⁶ Şalom, *Yeniköy Sinagogu COVID-19 günlerinde de yahidlerini yalnız bırakmadı*, 27 Mayıs 2020.

¹⁷ Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Başkanı Laki Vingas ile yapılan 9 Aralık 2020 tarihli görüşme.

¹⁸ İstanbul, Saint Peter ve Saint Paul Kilisesi rahipleri Claudio Monge ve Luca Refatti ile yapılan 18 Aralık 2020 tarihli görüşme.

¹⁹ A.g.k.

²⁰ CNNTürk, *Ana Haber*, 6 Aralık 2020.

²¹ Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri, Pera Diriliş Kilisesi liderlerinden bir kişi, Bursa Protestan Kilisesi pastörü ile yapılan 19 Temmuz 2021 tarihli görüşmeler.

Kaynak: Osmangazi Belediyesi

Bursa Geruş Sinagogu'nda Osmangazi Belediye ekiplerinin yaptığı dezenfeksiyon çalışması.

cemaat üyelerine açık olması ve dolayısıyla ziyaretçi katılımının çok sınırlı kalması ortak bir sorundu.

Bu tedbirlerden cemevlerinde yapılan toplu etkinlikler de etkilendi. Cemevleri derneklere bağlı olduğu için her cemevi kapanıp kapanmamak konusunda kendi kararını verdi.²² Cemevleri genel olarak cenazelere açıldı ve ardından zamanla cem için de açıldı. Farklılaştırılan kısıtlamalar ceme katılımı olumsuz etkiledi. Cem akşam saatlerinde yapıldığı için, genellikle akşam 9'da başlayan sokağa çıkma yasağı işten çıkıp cem ayinine katılacak ve ardından eve dönecek kişiler açısından zor bir durum yarattı. 65 yaş üstü için uygulanan kurallar bu yaşta kilerin yalnızca sabah 10 ile öğlen 1 arasında dışarı çıkmasına izin verdiği için bu kişilerin de ceme katılımı imkânsız hale geldi. Dolayısıyla 65 yaş üstündeki Aleviler, bu yaş grubuna uygulanan kısıtlamalardan orantısız şekilde etkilenmiş oldu.

İçişleri Bakanlığı ibadet yerlerine yönelik genel bir yönerge çıkarmadı. Ancak 23 Mayıs 2020'de "cami ve mescitlerde cemaatle ibadet edilmesi" hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı ile birlikte hazırlanan bir genelge yayımladı.²³ Buna göre, 29 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla cemaatle birlikte öğlen, ikindi ve Cuma namazlarının kılınmasına müsaade edildi. Cuma namazı için yalnızca bazı camilere izin verildi. Valilikler daha sonra kendi illerinde Cuma namazı kılınabilecek cami ve mescitleri tespit edip, namaz sırasında kaç kişinin bulunmasına izin verildiğine dair listeler yayımladı.²⁴

Kamu yetkilileri, diğer dinî cemaatlerin ibadethaneleri hakkında ise özel bir yönerge düzenlemedi. Bunun sonucu olarak dinî toplulukları farklı ve orantısız şekillerde etkileyen bir belirsizlik yaşandı.

Protestan Kiliseler Derneği, Protestan kiliseleri için bir rehber kitapçık hazırladı. Bu rehberleri, sokağa çıkma yasakları sonrasında kiliselerin yeni düzene ayak uydurmasına ve kilise cemaati içinde hastalığın yayılmasının önlenmesine yardımcı olmak amacıyla

22 Alevi Düşünce Ocağı'ndan Doğan Bermek ile yapılan 14 Aralık 2020 tarihli görüşme.

23 *Cami ve Mescitlerde Cemaatle İbadet Edilmesi Genelgesi*, 22 Mayıs 2020.

24 BBC Türkçe, *Camiler açılıyor: Hangi önlemler alındı, uyulacak kurallar neler?*, 28 Mayıs 2020.

kiliselere gönderdi.²⁵ Bu kitapçıkta salgının yayılma riskinin azaltılması için kiliselerde uyulacak hijyen kuralları açıklanıyordu.

Yetkililere sorduğumuz zaman, sokağa çıkma yasağına rağmen kiliseye gidebileceğimizi söylediler, ama bu cevabı yazılı olarak vermediler. Bilgi edinme başvurusu yaptığımızda da yanıt alamadık, daha çok yüzeysel açıklamalar yaptılar. Kiliseler açısından çok fazla belirsizlik ve boşluk vardı. – Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin

İstanbul'daki Şişli, Ortaköy ve Caddebostan sinagogları 13 Haziran 2020'de açıldı. Türkiye Yahudilerinin “yeni normal” olarak tanımladığı kurallara göre, sinagoglara ancak rezervasyon yapılarak girilebilecek ve ibadet sırasında en fazla 15 erkek ve 5 kadın *yahide* izin verilecekti.²⁶ Ayrıca, Bilim Kurulu izin verse dahi, 65 yaş üstü cemaat üyelerinin sinagoglara bir süre daha kabul edilmeyeceğini duyuran ek kısıtlamalar da getirildi.

2021 yılında birçok kilise Paskalya Bayramı'nı “yeni normal” koşullarında bazı değişikliklerle kutlayabildi. Bu değişiklikler, İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi de dahil olmak üzere, sınırlı katılımcıya ve dış mekânların kullanımına yönelikti.²⁷

Devlet yetkilileri salgın boyunca kiliselerimize büyük bir anlayışla yaklaştı ve çok yardımcı oldu. – Süryani cemaati temsilcisi

Bahai toplumu pandemi sırasında içine kapanmadı. Yetkililerin yayımladığı kurallar çerçevesinde toplumumuzda iş birliği ve dayanışma devam etti. Diğer taraftan çevrimiçi toplantılar iyi olsa da yüz yüze toplantıların yerini tutmadı. – Bahai cemaati sözcüsü Suzan Karaman

İyi uygulama örneği

Kamu yetkililerinin cami ve mescitler dışındaki ibadet yerlerine ilişkin özel talimatları sınırlıydı ve birçok dinî cemaat kendi üyelerini korumak ve salgının yayılmasının önlemek için kendi kılavuz ilkelerini geliştirmek durumunda kaldı.

Türkiye Hahambaşılığı Hahamlar Kurulu (Bet-Din) sinagoglardaki dinî hizmetlere daha güvenli erişim için cemaat üyelerine yönelik bir rehber kitapçık yayımladı.

Ermeni Patrikhanesi de kiliselerde ibadet kurallarına dair Ermeni Apostolik kiliselerinde geçerli olmak üzere bir genelge çıkardı.²⁸

Protestan Kiliseler Derneği ise kiliselerdeki hizmetlerin daha güvenli yürütülmesini sağlamak için kilise mensuplarına yönelik bir rehber yayımladı.²⁹

2020 sonbaharında, İçişleri Bakanlığının 18 Kasım 2020 tarihli genelgesiyle yeniden hafta sonu sokağa çıkma yasağı getirildi ve yalnızca sınırlı katılımlı cenazelere istisna tanındı.³⁰ Hafta sonu sokağa çıkma yasağı Yahudi ve Hristiyan cemaatler gibi hafta sonlarında ibadet amacıyla bir araya gelen dinî cemaatler açısından orantısız bir kısıtlamaya yol açtı.

25 Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile yapılan 10 Aralık 2021 tarihli görüşme.

26 Hyetert, *Sinagogların Yeniden Açılışıyla İlgili Yahid Duyurusu*, 10 Haziran 2020.

27 Mersin ve Hatay'daki Rum Ortodoks kiliseleri Paskalya Bayramı'nı Mayıs 2021'de kutladı.

28 Türkiye Ermenileri Patrikliği, *Kiliselerimizde İcra Edilecek Törenler Hakkında Patriklik Genelgesi*, 2 Haziran 2021.

29 Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile yapılan 10 Aralık 2021 tarihli görüşme.

30 18 Kasım 2020 tarihli ve 20077 sayılı İçişleri Bakanlığı Genelgesi.

Kaynak: İlk Haber

2020 yılında Kartal Cemevi'nde Muharrem Ayı için sosyal mesafe ve maske kuralına uyularak yapılan aşure dağıtımı.

Yukarıda belirtildiği üzere, devletin dinî faaliyetlere yönelik yönergesi cami ve mescitleri, Müslüman cemaate yönelik ibadet ve bayramları ele alıyordu. Diğer dinî cemaatler, devlet tarafından genel halka ve cami ile mescitlere yönelik hazırlanan yönergeden hareketle kendi yönergelerini hazırladılar. Ancak zamanla, sorular sorulup destek istendikçe, devletin yönergelerine cemevi ve dedelerle ilgili maddeler de eklendi. Örneğin, İçişleri Bakanlığının hazırladığı Sıkça Sorulan Sorular belgesine, 65 yaş üstü kişilere uygulanan sokağa çıkma yasaklarına ilişkin istisnalar sayılırken, cemevlerinde dinî faaliyetler yürüten kişiler (dedeler, dernek/vakıf yöneticileri vb.) de bu listeye dahil edildi. Buna göre, hafta içi ve hafta sonlarında sokağa çıkma kısıtlaması uygulanan gün ve sürelerde söz konusu kişilerin cemevlerine gidip gelebilmeleri için izin almalarına gerek olmaksızın bu yaş grubuna getirilen kısıtlamalardan muaf olacağı belirtildi.³¹

Kısıtlamaların uygulanmasına ilişkin dikkat çekici bir istisna, 24 Temmuz 2020 tarihinde Ayasofya'nın cami olarak açılmasıydı. O tarihte açılış için 350.000 kadar kişinin toplandığı ve bu kalabalık arasında sosyal mesafe ve maske kurallarına uymayan görüntülerin olduğu gözlemlendi.³² Ayrıca, Ramazan ayının son günü olan 13 Mayıs 2021'de de, Covid-19 sebebiyle sokağa çıkma yasağı olmasına rağmen, Ayasofya'nın içinde ve dışında kılınan bayram namazına binlerce kişi katıldı.³³

23-25 Nisan 2021 tarihlerindeki üç günlük sokağa çıkma yasağı sırasında kişilerin ikamet ettikleri yerin en yakınındaki camide Cuma namazı kılmasına istisna olarak izin verildi.³⁴ Diğer ibadet yerleri açısından ise bu istisnayı uygulamak kolay değildi, zira başka dinlere ait ibadet yerleri daha seyrek olduğu için ikamet yerine yürüme mesafesinde olma ihtimali düşüktü.

İçişleri Bakanlığının sokağa çıkma yasaklarıyla ilgili yayımladığı 26 Nisan 2021 tarihli genelgede, cemevlerinin dede ve görevlilerin sokağa çıkma yasaklarına dair istisna

31 <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/lcSite/illeridaresi/Haberler/Covid-19/SIKCA-SORULAN-SORULAR-07122020.pdf>

32 Gazete Duvar, Ayasofya'da salgın önlemleri ihlal edildi: Kurban Bayramı'na cesaret verebilir, 26 Temmuz 2020.

33 Sabah, 87 yıl sonra Ayasofya Camii'nde Ramazan Bayramı coşkusu, 13 Mayıs 2021.

34 BBC Türkçe, 23 Nisan ve hafta sonu sokağa çıkma yasağı başladı: Cuma namazı 'en yakın camide' serbest, 22 Nisan 2021.

kapsamında olduğunu belgelemek kaydıyla bu yasaktan muaf tutulacağını belirtilmiş olması ise cemevlerinin ibadethane statüsünün “zımnem tanınmasına” dair ilginç bir örnek oluşturdu.³⁵

Bu dönemde çocukların cemaat hayatına katılımının azaldığını ve bu durumun inançlar ve cemaatler açısından olumsuz bir etki yarattığı da söyleniyor. Müzik, ilahi veya koro çalışmalarının ibadetin bir parçası olduğu dinî topluluklarda bu faaliyetlere devam edilemedi.

2.2 Sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü kolektif faaliyetlerin kısıtlanması

Salgın boyunca dernek ve vakıflar da dahil olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının genel kurul toplantıları Şubat 2021 sonuna dek uzun bir süre ertelendi.³⁶ Mevzuatta yazılı genel kurul toplantısı şartlarından ötürü, bu dönemde genel kurul toplantılarının çevrimiçi olarak yapılması da mümkün olmadı. Nihayetinde, genel kurulların 28 Şubat 2021 tarihinden sonra 30 gün içerisinde yapılması gerektiği duyuruldu.³⁷

Bu dönemde birçok din veya inanç topluluğu ve bunlara ait ibadet yerleri dernekler veya vakıflar kapsamında yürüttüğü faaliyetleri sürdürmeye çalışıyordu. Dolayısıyla genel kurulların uzun süre ertelenmesi, dinî amaç taşıyan sivil toplum kuruluşlarının örgütlenme özgürlüğünü de etkiledi. Bunun sonucunda ortaya çıkan üç büyük sorun, belirsizlik, faaliyetlerin engellenmesi ve derneklerle ilişkili ibadet yerlerinin kırılan statüsüydü. Öncelikle, söz konusu erteleme kapsamı muğlaktı. Bu erteleme kararının genel kurulunu toplayamayan dernekler açısından bir erteleme olanağı mı yarattığı, yoksa tüm derneklerin genel kurullarına yönelik mutlak bir yasak anlamına mı geldiği gibi pek çok soru yanıtız kaldı. Bazı dernekler genel kurullarını toplarken, bazıları ertelemeye karar verdi. Sivil toplum kuruluşlarının yönetim kurulları düzenli olarak toplanabilse de, tüzük değişikliği veya şube açılması gibi dernek genel kurullarında alınması gereken kararların ertelenmesi gerekti. Benzer şekilde, vakıflar da mütevellî heyeti toplantılarını ertelemek zorunda kaldı. Bazı vakıfların tüzüğünde mütevellî heyetinin toplanması gereken tarihler açıkça belirtiliyor. Bu toplantıların ertelenip ertelenemeyeceği, şayet ertelenirse bunun nasıl yapılabileceği konusunda var olan soru işaretleri giderilmedi ve herhangi bir yönlendirme yapılmadı.

Yukarıda belirtildiği üzere, birçok ibadet yeri derneklere ve bazıları da vakıflara bağlı bir şekilde varlıklarını sürdürüyor. Sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü kolektif faaliyetler ertelendi, fakat ibadet yerlerinin birtakım kurallara bağlı olarak açık tutulmasına izin verildi. Bu durum bilhassa cemevleri, Protestan toplumunun birçok kilisesi ve Yehova Şahitlerinin ibadet salonları (*kingdom hall*) gibi resmî olarak ibadet yeri statüsüne sahip olmayan yerler açısından belirsizlik yaratarak bu yerleri risk altına soktu. İbadet yeri statüsüne sahip olmayan bu mekânların “dernek” olarak ibadethane amacıyla kullanılıp kullanılmayacağına dair İçişleri Bakanlığına bilgi talebi ilettilik. İçişleri Bakanlığının yanıtında, bakanlık genelgesi kapsamında günün belirli saatlerinde sokağa çıkma yasağı ve başka kısıtlamaların uygulandığı ve bu kısıtlamalar doğrultusunda dernek üyelerinin düzenlediği toplantı, seminer veya ibadetlerin de bu kısıtlamalar kapsamında olduğu belirtildi. Ayrıca, güvenlik güçleri ve diğer kurum yetkililerinin konuyla ilgili denetimlerinin sürdüğü ve sosyal mesafe kurallarına göre kişilerin bir araya gelmesinin gerek genelgeler gerekse 7244 sayılı kanun kapsamında yasaklandığı ifade edildi.³⁸

35 İçişleri Bakanlığı, *81 İl Valiliğine Tam Kapanma Tedbirleri Genelgesi Gönderildi*, 26 Nisan 2021.

36 Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, *Dernek Genel Kurul Toplantıları, Bildirim ve Beyannameleri*, 24 Temmuz 2020. Bunun ardından, 31307 sayılı ve 17 Kasım 2020 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan 7256 sayılı Kanun’la yapılan değişikliğe istinaden derneklerin beyanname ve bildirimlerinin verilmesi ile genel kurul toplantılarının ertelenmesine ilişkin süre 28 Şubat 2021 tarihine dek uzatıldı.

37 Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, *Dernek Genel Kurul Toplantıları, Bildirim ve Beyannameleri*, 27 Kasım 2020.

38 17 Aralık 2020 tarihli ve 2005645501 sayılı Bilgi Edinme Talebine İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından 24 Aralık 2020 tarihinde verilen cevap. Vurgu tarafımızca eklenmiştir.

Yukarıdaki yanıtta da açıkça anlaşıldığı üzere, resmî olarak ibadet yeri statüsüne sahip yerlere tanınan muafiyetler, derneklerle ilişkili olarak ibadet amacıyla kullanılan ancak ibadet yeri statüsüne sahip olmayan mekânları da kapsayacak şekilde genişletilmiyordu. Bu kural, resmen ibadet yeri olarak tanınmayan dernek mekânlarında ibadet amacıyla yapılan toplantılar açısından tutarlı bir şekilde geçerli kabul edilip uygulanmadığı için din veya inanç toplulukları ile bunlara mensup bireyler açısından bir belirsizlik oluşturdu ve huzursuzluk yarattı. Örneğin İstanbul'un Esenyurt ilçesinde yer alan ve Afrika ve Güney Kore kökenli cemaat mensupları tarafından ziyaret edilen üç Hristiyan kilisesi Esenyurt Kaymakamlığının kararıyla kapatıldı.³⁹ Söz konusu kapatma kararında “[kilisenin] pandemi koşulları gereğince kapatılacağı” dile getirildi.⁴⁰ Protestan Kiliseler Derneği, emniyet görevlilerinin pandemi koşulları geçtikten sonra faaliyetlere izin verileceği yönünde sözlü beyanda bulunduğunu bildirdi.⁴¹ İlgili topluluklar ise hukuki yollara başvurarak bir kazanım elde edebileceklerine dair bir inançları olmadığını belirterek hukuki süreç başlatmadı.⁴²

2.3 Artan eşitsizlikler

Salgının yarattığı etkiler, Diyanet İşleri Başkanlığı kapsamında kamu kaynaklarıyla sağlanan dinî hizmetlerden yararlanan cemaatler ile diğer cemaatler arasındaki eşitsizliği daha da arttırdı. Devlet tarafından finanse edilen dinî hizmetler genel vergi kaynaklarından Diyanet'e ayrılan bütçeden karşılanıyor. Aleviler, Hristiyanlar, Yahudiler, Yehova Şahitleri ve diğer inanç toplulukları, ödedikleri vergiler yoluyla devlet bütçesine katkı sağlıyor olmalarına rağmen devlet bütçesinden herhangi bir şekilde yararlanamıyor. Bu toplulukların maddi gelirleri üyelerinin yaptıkları bağışlara dayanıyor. Salgın sırasında toplantılara getirilen kısıtlamalar, topluluk yemekleri veya başka topluluk faaliyetleri yoluyla bağış yapılmasının veya toplanmasına engel oldu. Bunun sonucu olarak söz konusu toplulukların sabit masrafları aynı kalırken, gelirleri azaldı. Kiralarını, faturalarını ve personel maaşlarını ödemeye devam ettiler. Bu durum bazı Alevi topluluklarının, dedeler ve diğer din görevlilerine kamu kaynaklarından maaş ödenmesine yönelik taleplerini yeniden gündeme getirdi.⁴³ Bir Protestan kilise önderi ise bağışlardaki düşüşe rağmen durumla başa çıkabildiklerini söyledi.⁴⁴ Birçok kişinin salgın sırasında işsiz kaldığını ve devletten yardım almaya muhtaç duruma düştüğünü, kiliselere yardımdan önce bu kişilere destek olunması gerektiğini belirtti. Bununla birlikte, **devlet bütçesinden yalnızca camilere kaynak ayrılmasının ilkesel olarak adaletsiz bir durum yarattığının** da altını çizdi.⁴⁵

2.4 Toplumsal cinsiyete göre farklılaşan etkiler

Sokağa çıkma yasakları kadınların din veya inanç özgürlüğü açısından da çeşitli etkiler yarattı. Birçok örnekte bu yasakların kadınların dinî uygulamalar açısından ev dışında buldukları özgürlük alanını kısıtladığı anlaşılıyor, zira kadınlar aileleriyle birlikte yaşarken kendilerini dinî pratiklere riayet etmek zorunda hissedebiliyor. Bazı kadınlar açısından ise sanal dinî toplantılar sayesinde ibadet daha erişilebilir hale geldi. Bu durum özellikle kendi din veya inanç uygulamaları ailesinden farklı olan kadınlar açısından geçerliydi.

Salgını kontrol altına almak amacıyla başvuru tedbirler camilerin kullanım biçimlerini de etkiledi. 2020 yılında camiler iki buçuk aydan uzun bir süre kapalı kaldı. Bu süre zar-

39 Esenyurt Kaymakamlığının 16 Kasım 2020 tarihli ve E-60931568-450-5962 sayılı kararı.

40 A.g.k.

41 Protestan Kiliseler Derneği, *2020 Hak İhlalleri Raporu*.

42 A.g.k.

43 Alevi Düşünce Ocağı'ndan Doğan Bermek ile yapılan 14 Aralık 2020 tarihli görüşme ve Alevi Bektâşi Vakfı'ndan Müslüm Metin ile yapılan 15 Aralık 2020 tarihli görüşme.

44 Pera Diriliş Kilisesi'nden Kayra Akpınar ile yapılan 15 Aralık 2020 tarihli görüşme.

45 A.g.k.

fında camilere ne erkekler ne de kadınlar girebildi ve bu durum belirli bir eşitlik yarattı. Erkekler namazı cemaat halinde kılmak istediklerini söyleyerek şikâyetçi olup, camilerin açılmasını talep ettiler. Bu bağlamda, Kadınlar Camilerde kampanyası, salgınla bağlantılı olarak camilere erkeklerin de erişimi hakkında getirilen kısıtlamaların yarattığı etkilerin, camilere erişimleri engellenen kadınların hissettiği yoksunluk duygusunun anlaşılmasına katkı sağlamasını temenni ediyor.⁴⁶

Camiler ibadete yeniden açıldığında, kadınları bu kez başka bir sorun bekliyordu. Camilerde kadınlara tahsis edilen daha dar alanlarda hava sirkülasyonu çoğu zaman yetersizdi. Bunun sonucu olarak da sosyal mesafe kuralları ve bulaş riski kadınlar açısından daha büyük bir sorun teşkil ediyordu. Bu kısıtlayıcı durumu çözmek için Diyanet İşleri Başkanlığı ve cami yönetimi tarafından birtakım tedbirler alınması gerekiyordu. Ne var ki, konuyla ilgili kamu yetkilileri buna ilişkin herhangi bir açıklama yapmadı.

İyi uygulama örneği

Havle Kadın Derneği salgının din veya inanç özgürlüğü de dahil olmak üzere kadın hakları üzerindeki etkisini konu edinen sanal toplantılar düzenledi.⁴⁷

Kadınlar Camilerde Kampanyası temsilcileri camilerin “yeni normal” düzende yeniden açılmasıyla kadınların karşılaştığı özel sorunlara ve bunların çözümü için gereken tedbirlere dikkat çekti.

2.5 Dayanışma ve yeni öğrenme deneyimleri

Tüm olumsuzluklara ve kısıtlamalara rağmen, salgın döneminin din veya inanç toplulukları içerisinde bir dayanışma ve uyum süreci olduğu sıklıkla söylendi. Yaşı daha ilerlemiş cemaat mensupları, sanal toplantılara katılabilmek için çevrimiçi araçların nasıl kullanılacağını öğrenmek durumunda kaldı. Dinî toplulukların dijital iletişim becerilerini artırıp güçlendirmesi gerekti. Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi’nde cemaatin yaşlı üyelerine destek olmak amacıyla 65 Yaş Üstü Gönüllü Dayanışma Grubu kuruldu. 2020 yılı Noel bayramında, cemaat Noel ayını için kiliseye gidemese de, kilise ile bahçesini süslemek için daha da fazla çaba gösterildi.⁴⁸

2020 Noel’inde, salgın zirve noktasındayken biraz umut versin diye kilisemizi ve bahçesini ışıklarla süslemek için daha fazla uğraştık. – Laki Vingas, Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı

⁴⁶ Kadınlar Camilerde Kampanyası temsilcileriyle söyleşi, Gazete Duvar, *Kadınlar Camilerde Platformu: Pandemide camiye erişim hakkımız korunsun*, 30 Mayıs 2020.

⁴⁷ Havle Derneği’nden Rümeyşa Çamdereli ile Ekim 2020’de yapılan telefon görüşmesi.

⁴⁸ Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Başkanı Laki Vingas ile yapılan 9 Aralık 2020 tarihli görüşme.

3. Sonuç tespitleri ve tavsiyeler

Sonuç olarak, salgının etkilerini kontrol altına almak için başvurulmuş farklılaştırılmış tedbirler din veya inanç topluluklarını da farklı şekillerde etkiledi. Camilere daha fazla rehberlik ve olanak sunulurken, diğer din veya inanç topluluklarına destek olunmadı. Sunulan çözümler eksik kaldı ve eşit bir seviyeye ulaşmadı. Devlet bütçesinden aktarılan kaynakların başka din veya inanç topluluklarına değil, yalnızca camiler ve cami cemaatleri için sağlanmasının yol açtığı derin sistemsel eşitsizlikler salgın sırasında daha da görünür oldu. Yüz yüze toplanamayan cemaatler bağış da toplayamadı. Bunun sonucu olarak gelirleri azaldı. Kadınlar ve genç kızlar evde kalmak zorunda kalınca, başka hakların yanı sıra din veya inançlarını uygulamak açısından ev dışında buldukları özgürlüklerini de bir ölçüde kaybetti. Cemaatler yeni koşullara uyum sağlamaya çalışırken ve ortaya çıkan yeni zorluklar karşısında birbirine destek olurken, din veya inanç topluluklarında bir dayanışma ruhu ortaya çıktı ve yeni beceriler kazanıldı.

- » Kamu yetkilileri, din veya inancın açıklanması ve örgütlenme özgürlüklerine sınırlama getirirken, bu sınırlamaların kanunla öngörülmesini, demokratik bir toplumda meşru bir amaç olarak kamu sağlığını korumak için gerekli olmasını, orantılı olmasını, ayrımcılık içermemesini ve toplumsal cinsiyet konusuna hassasiyet gösterilmesini sağlamalı.
- » Kamu yetkilileri, farklılaşan kısıtlama ve muafiyetler getirirken, tüm din veya inanç topluluklarına ilişkin uygulamaların toplumsal cinsiyet ve yaş konusunda hassasiyet gösterilerek değerlendirilmesini sağlamalı. Sınırlamaların azınlıktaki din veya inanç topluluklarına etkisini de göz önünde bulundurmalı.
- » Tedbirler tüm din veya inanç toplulukları ile geniş bir danışma süreci yürüttükten sonra, toplumsal cinsiyet konusunda hassasiyet gösterilerek alınmalı. Düzenli aralıklarla gözden geçirilmeli, izlenmeli ve gerekli değişiklikler yapılmalı.
- » Kamu yetkilileri, halihazırda kamu mali kaynaklarını ve imkânlarını yalnızca Sünni Müslümanlara yönelik dinî hizmetler için sağlayan sistemde reforma giderek eşitsizliklerle mücadele amaçlı adımlar atmalı.
- » Kamu yetkilileri, bu tedbirleri uygulamaktan sorumlu olan makamlara ve bu tedbirlerden etkilenen kesimlere net ve yeterli rehberlik desteği sunulmasını sağlamalı. İlgili merkezi ve yerel yönetim organları, ulusal ve yerel seviyede farklı din veya inanç topluluklarının temsilcileriyle bilgi paylaşımı amaçlı iletişim kanalları oluşturmalı.
- » İnanç topluluklarına mensup bireylerin salgın gibi olağanüstü koşullar sırasında, okul ve işyerlerinde makul imkânlar tanınması da dahil olmak üzere, özel öneme sahip günlerin gereklerini yerine getirebilmelerini sağlayacak adımlar atılmalı.

inanç
özgürlüğü
girişimi

Norwegian
Helsinki Committee

COVID-19'UN TÜRKİYE'DE DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜNE ETKİSİ

www.inancozgurlugugirisimi.org